

ธรรมะคำคม

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

รวมธรรมะคำคม หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

พระอาจารย์ใหญ่แห่งภาคอีสาน เป็นเล่มเดียวที่รวบรวม
ธรรมะเอาไว้มากที่สุด เพื่อการปฏิบัติกรรมฐาน

บันทึกลับ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
นันทะมานพ.

ธรรมะคำคม หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต.--กรุงเทพฯ : ไพลิน, ๒๕๕๖.
๑๑๒ หน้า.

๑. ธรรมะ. I. ชื่อเรื่อง.

๒๕๕๖.๓๑๕

ISBN ๙๗๘-๖๑๖-๑๕-๑๒๗๒-๙

© สงวนลิขสิทธิ์ ห้ามลอกเลียนไม่ว่าส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือ
นอกจากจะได้รับอนุญาตจาก บริษัท ไพลินบุ๊กเน็ต จำกัด (มหาชน)

ประธานกรรมการ

พล.อ.วิชา ศิริธรรม

ประธานเจ้าหน้าที่บริหาร

ฉัตรเฉลิม เฉลิมชัยวัฒน์

ที่ปรึกษากฎหมาย

อนันต์ แยมเกษร น.บ., น.ม., นศ.ม.

ผู้จัดการสำนักพิมพ์

สมบัติ สุทธิจิตร

บรรณาธิการบริหาร

มานพ เชื้อไทย

บรรณาธิการต้นฉบับ

อณูณ เชื้อไทย

กองบรรณาธิการ

สุพรรณษา อินวงศ์ สุวีรัตน์ เข็นหลวง ศิริพร พงศ์สันต์วิภา

พิสูจน์อักษร

ศักดิ์ชัย บางมด วัลลภญา บางมด

ออกแบบปก

ม-ะ-จ-ง

ศิลปกรรม

Moo-wan

พิมพ์

บริษัท โรงพิมพ์มิตรสัมพันธ์กราฟิค จำกัด

จัดพิมพ์/จัดจำหน่าย

บริษัท ไพลินบุ๊กเน็ต จำกัด (มหาชน)

๘๑ ถนนเสรีไทย แขวงมีนบุรี เขตมีนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๕๑๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๔๐ ๑๙๑๙ โทรสาร ๐ ๒๕๔๐ ๑๘๑๘

Website : www.pailinbooknet.com E-mail : info@pailinbooknet.com

ISBN 978-616-15-1272-9

9 786161 512729

★ ราคา 109 บาท

หากผู้อ่านพบหนังสือของสำนักพิมพ์เล่มใดที่ไม่ได้มาตรฐาน เช่น หน้ากระดาษ
สลับกัน หน้าหนังสือขาดหาย การเข้าเล่มไม่สมบูรณ์ สำนักพิมพ์ยินดี
รับผิดชอบเปลี่ยนหนังสือเล่มใหม่ให้แก่ท่าน โปรดติดต่อและส่งหนังสือมาที่
บริษัท ไพลินบุ๊กเน็ต จำกัด (มหาชน) โทรศัพท์ 0 2540 1919 ต่อ 1233

ที่ พ ๔๒๒/๒๕๕๒

สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

๑ กรกฎาคม ๒๕๕๒

เรื่อง บริษัท ไพลินบุ๊คเน็ต จำกัด จัดพิมพ์หนังสือชีวประวัติ/ธรรมะพระกรรมฐานฯ

เจริญพร นายสมบุญ เฉลิมชัยวัฒน์ กรรมการ บริษัท ไพลินบุ๊คเน็ต จำกัด
อ้างถึง หนังสือ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๒

ตามหนังสือที่อ้างถึงแจ้งว่า ได้จัดตั้งบริษัท ไพลินบุ๊คเน็ต จำกัด จัดพิมพ์หนังสือชีวประวัติ/ธรรมะพระกรรมฐานในสายธรรมยุติกนิกาย เพื่อแจกฟรีและจัดจำหน่าย ในราคาข่อมเยา เพื่อเป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง รายละเอียดแจ้งแล้วนั้น

ในการนี้ อาตมภาพพระเทพสารเวที ผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขานุการสมเด็จพระสังฆราช ในนามสำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช ขออนุมทธานอำนวยการให้เจริญรุ่งเรือง สำเร็จลุล่วงไปตามประสงค์ เพื่อรับใช้ประเทศชาติบ้านเมือง และสังคม สืบต่อไป.

ขออำนาจพร

(พระเทพสารเวที)

ผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขานุการสมเด็จพระสังฆราช

โทร. ๐-๒๒๘๑-๒๘๓๑-๓

โทรสาร ๐-๒๒๘๐-๐๓๔๓

คำนำสำนักพิมพ์

ท่านว่า ผู้ที่สนใจศึกษาปฏิบัติธรรมคือ ผู้สนใจหาความรู้ความฉลาด เพื่อคุณงามความดีทั้งหลายที่โลกเขาปรารถนากัน เพราะคนเราจะอยู่และไป

โดยไม่มีเครื่องป้องกันตัว ย่อมไม่ปลอดภัยต่ออันตราย ทั้งภายใน

เครื่องป้องกันตัว คือหลักธรรม มีสติปัญญาเป็นอาวุธสำคัญ จะเป็นเครื่องมั่นคงไม่สะทกสะท้าน มีสติปัญญาแฝงอยู่กันตัวทุกอิริยาบถ

จะคิด-พูด-ทำ อะไรๆ ไม่มีการยกเว้น ต้องมีสติปัญญา

สอดแทรกอยู่ด้วย ทั้งภายในและภายนอก

มีความเข้มแข็ง อดทน มีความเพียรที่จะประกอบคุณงามความดี คนอ่อนแอใจง่่า เต่าตุ่น วุ่นวายอยู่กับอารมณ์ เครื่องผูกพันด้วยความนอนใจ และเกียจคร้านในกิจการที่จะยกตัวให้พ้นภัย

การตำหนิติเตียนผู้อื่น ถึงเขาจะผิดจริง ก็เป็นการก่อกวนจิตใจ
ตนเองให้ขุ่นมัวไปด้วยความเดือดร้อน วุ่นวายใจที่คิดแต่ตำหนิผู้อื่น จน
อยู่ไม่เป็นสุขนั้น

นักปราชญ์ถือเป็นคนผิดและบาปกรรมไม่มีดีเลย
จะเป็นโทษให้ท่านได้สิ่งไม่พึงปรารถนา มาทรมานอย่างไม่คาดฝัน
การกล่าวโทษผู้อื่น โดยขาดการไตร่ตรอง เป็นการสั่งสมโทษและ
บาปใส่ตนให้ได้รับความทุกข์ จึงควรสลัดสังเวชต่อความผิดของตน งด
ความเห็นที่เป็นบาปภัยแก่ตน

ปรารถนาดี
บรรณาธิการ

คำนำ

ความทุกข์เป็นของน่าเกลียดน่ากลัว แต่สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ทำไม
พอใจสร้างขึ้นมาเอง

เมื่อเกิดมาอาภัพชาติแล้ว อย่าให้ใจอาภัพอีก ผู้เกิดมา
ชาตินี้อาภัพแล้ว อย่าให้ใจอาภัพ

คิดแต่ผลิตโทษทำบาปอกุศลเผาผลาญตนให้ได้ทุกข์เป็นบาปกรรม
อีกเลย คนชั่ว ทำชั่วได้ง่าย

และจิตใจไม่ยอมลดละแก้ไขให้ดี คนดี ทำดีง่าย และจิตใจกลายเป็น
คนรักกรรมตลอดไป

มีคติธรรมจากหลวงปู่่มั่นอีกหลายแง่คิด ที่สมควรจะเรียนรู้ไว้ครับ
อ่านคติธรรมสอนใจ สอนชีวิตคนเรา ให้ได้มีชีวิตที่ดีได้ ก็ด้วยการ
เรียนรู้ธรรมนั่นเองครับ

นันทะมานพ

สารบัญ

๘

รวมธรรมะคำคม
หลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต

๑๔

หลวงปู่มั่น
เล่าเรื่องพระพุทธเจ้า

๓๔

หลวงปู่มั่น
ท่านสอนไว้

๗๖

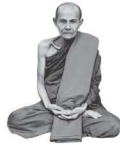
ดับทุกข์
ได้ด้วยปัญญา

๙๔

หลวงปู่มั่น
สอนเรื่องกรรม

รวมธรรมะคำคม
หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ธรรมเทศนาของ หลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ที่พระภิกษุทองคำ ญาณภาโส กับ พระภิกษุวัน อุตตโม จดบันทึกไว้ในปัจฉิมสมัย คือระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๔๙๒ ก่อนหน้ามรณะสมัยเพียงเล็กน้อยนั้น ได้รวบรวม นำมาเรียบเรียงเข้าหมวดหมู่โดยเน้นคำคมดังนี้

● คนดี...ต้องฝึก

“ฝึกจนดี จะพ้นการฝึกไปไม่ได้ งานอะไรก็ต้องฝึกทั้งนั้น ฝึกงาน ฝึกคน ฝึกสัตว์ ฝึกตน ฝึกใจ นอกจากตายแล้ว จึงหมดการฝึก คำว่า ดี จะเป็นสมบัติของผู้ฝึกดีแล้วแน่นอน”

● ศิลอยู่ที่ไหน

“กายกับจิต เราได้มาแล้ว มีอยู่แล้ว ได้มาจากบิดา มารดา พร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นศิลปินทำ ศิลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว รักษาได้ไม่มีกาล

ได้ผลไม่มีกาล ผู้มีศีล ย่อมเป็นผู้องอาจกล้าหาญ ผู้มีศีลย่อมมีความสุข
 จักมั่นคง บริบูรณ์สมบูรณ์ ไม่อด-ไม่ยาก ไม่ยาก-ไม่จน”

● กำไรหาย

“คนเราบางคนที่ตั้งอกตั้งใจทำงาน จะประกอบการค้าขาย หรือ
 ทำกิจการงานอะไรก็ดี ตั้งแต่เยาว์วัยจนกระทั่งเป็นหนุ่มเป็นสาวและแก่
 เฒ่าแก่ชราในที่สุด และถึงพร้อมด้วยความร่ำรวยสมบูรณ์พูนสุข สร้างบ้าน
 สร้างเรือน สร้างหลักฐานได้อย่างมั่นคง ตลอดจนสร้างเกียรติยศ สร้าง
 ชื่อเสียง จนได้ลาภทุกสิ่งทุกอย่าง

การเพียงพอแล้วสำหรับทรัพย์สมบัติในทางโลกที่ได้สร้างสมมามาก
 แล้ว ก็ควรจะหยุด เพื่อรับสร้างสมสิ่งที่เป็นอริยทรัพย์ในบ้านปลายของชีวิต

แต่เขาเหล่านั้นก็หาได้มีความหยุด ความยัง ความละ ความปล่อย
 ความวาง ในทรัพย์สมบัติที่หามาได้เหล่านั้นไม่ มุ่งหน้าที่จะคิดอ่าน
 ประกอบกิจการงาน ให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปเรื่อยๆ

โดยไม่คำนึงถึงว่า สักวันหนึ่ง ไม่ช้าก็เร็ว ความตายก็จะต้องมาถึง
 เขาอย่างแน่นอน ในที่สุดร่างกายของเขาก็ถึงซึ่งความแตกดับจริงๆ และ
 ย่อยยับสูญหายไป ละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนหามาได้ ไว้ในโลกนี้ให้กับคน

อันทั้งหมด ไม่สามารถที่จะนำเอาทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นติดตามตนไปได้
แม้แต่นิดเดียว

โดยที่ตนเองมิได้ประกอบคุณงามความดี ในทางสร้างสมในสิ่งที่เป็น
อริยทรัพย์ให้มากเท่าที่ควรเลย ซึ่งตนเองก็มีโอกาสและโชคดียิ่งดี
ที่สุดแล้ว

แต่ก็มีได้กระทำลงไป จึงเป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่สุดในชีวิตของเขา
เปรียบเสมือน ต้นหายกำไรสูญ ต้นก็คือ ร่างกายและทรัพย์สินสมบัติที่หา
มาได้ทั้งหมด กำไรก็คือ บุญกุศลหรือสิ่งที่เป็นอริยทรัพย์ แทนที่จะได้ก็ไม่ได้
และถ้าใช้ทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้น ไปในทางที่ไม่ดี ผิดศีลธรรมอีกด้วยแล้ว
หรือยึดในทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้นั้นมากเกินไป ก็ยิ่งจะขาดทุนเพิ่มขึ้นเป็น
ทวีคูณ ต้นก็หาย กำไรก็สูญ ชีวิตนี้ก็ขาดทุน”

● ของดีมีอยู่กับตัวแล้ว

“ของดีมีอยู่กับตัวเราทุกคน ก็พากันปฏิเสธ เมื่อเวลาตาย
แล้วจึงวุ่นวายหามันต์พระมากุศลามาติกา ไม่ใช่เกาถูกที่คัน ต้องรีบแก้
เสียบัดนี้ คือเร่งทำความดีแต่บัดนี้ จะได้หายห่วง อะไรๆ ที่เป็นสมบัติ
ของโลก มิใช่สมบัติอันแท้จริงของเรา ตัวจริงไม่มีใครเหลียวแล สมบัติใน
โลกเราแสวงหามา หากทุจริตก็เป็นไฟเผาเผาตัวทำให้ฉิบหายได้จริงๆ”

● อย่าคิดผิด

“ท่านผู้พันทุกซีไปด้วยความอุตสาหะสร้างความสำเร็จจนกลายเป็นสรณะของพวกเขา ท่านไม่เคยมีสมบัติเงินทองเครื่องหวงแหวน เป็นคนร่ำรวยสวยงามเฉพาะสมัย จึงพากันรักพากันห่วงจนไม่รู้จักเป็น รู้จักตาย สำคัญตนว่าจะไม่ตายและพากันประมาทจนลืมหิว เพลิดเพลินตักตวงเอาแต่สิ่งไม่เป็นท่าใส่ตนแทบหาบไม่ไหว

อย่าสำคัญว่าตนเองเก่งกาจสามารถฉลาดรู้ว่าเขาเลย ถึงกับสร้างความมึนตึบปิดตาทับถมตัวเอง จนไม่มีวันสร้างชา เมื่อถึงเวลาจนตรอกอาจจนยิ่งกว่าสัตว์ ยังไม่เตรียมทราบไว้เสียแต่บัดนี้ ซึ่งอยู่ในฐานะอันควร”

● ผู้ฉลาดในธรรม

“คนฉลาดปกครองตนให้มีความสุขและปลอดภัย ไม่จำเป็นต้องเที่ยวแสวงหาทรัพย์มากมาย หรือเที่ยวกอบโกยเงินเป็นล้านๆ มาเป็นเครื่องบำรุงจึงมีความสุข ผู้มีสมบัติพอประมาณในทางที่ชอบ มีความสุขมากกว่า ผู้ได้มาในทางมิชอบเสียอีก เพราะนั้นไม่ใช่สมบัติของตนอย่างแท้จริง ทั้งๆ ที่อยู่ในกรรมสิทธิ์ แต่กฎความจริง คือ กรรมสาบแช่งไม่เห็นด้วยและให้ผลเป็นทุกข์ไม่สิ้นสุด นักปราชญ์ท่านจึงกลัวกันหนักหนา

แต่คนใจอย่างพวกเราผู้ชอบสุขเอาเผากิน และชอบเห็นแก่ตัว
ไม่มีวันอิ่มพอ ไม่ประสบผล คือความสุขตั้งใจหมาย”

● ความสมบูรณ์อยู่ที่ใจ

“คนหิวอยู่เป็นปกติสุขไม่ได้ จึงวิ่งหาโน้นหานี้ เจออะไรก็คว้าติด
มือมา โดยไม่สำนึกว่า ผิดหรือถูก ครั้นแล้วสิ่งที่คว้ามา ก็มาเผาตัวเองให้
ร้อนยิ่งกว่าไฟ คนที่หลง จึงต้องแสวงหา ถ้าไม่หลงก็ไม่ต้องหา จะหาไป
ให้ลำบากทำไม อะไรๆ ก็มีอยู่กับตัวเองอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว จะตื่นเงา
ตะครุบเงาไปทำไม เพราะรู้แล้วว่า เงาไม่ใช่ตัวจริง ตัวจริงคือสิ่งที่จะทิ้งสิ่งที่
มีอยู่ภายในใจอย่างสมบูรณ์แล้ว”

● จิตเดียวที่เป็นศีล

“ให้เข้ากัน จิตดวงเดียวเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ฉะนั้นเรา
ไม่หลงศีล จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง”

หลวงปู่มั่น
เล่าเรื่องพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิใช่ว่า พระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วันหนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้งที่พระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์ได้เป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่สนใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิดใช้ปัญญา พิจารณาทุกสิ่งทุกอย่าง ในการปกครองป้องกันราษฎรทั้งขอบเขต และการรักษาครอบครัว ตลอดถึงพระองค์ก็ต้องทรงคิดรอบคอบเสมอ ถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ ผาสุกสบายได้

แม้พระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่นและเรื่องของพระองค์เองเสมอแล้ว ปัญญาวิวิธของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชาได้ก็ แต่การบ้านเมืองเท่านั้น ส่วนการ เกิด แก่ เจ็บ ตายแล้ว เราบังคับบัญชาไม่

ได้เสียแล้ว จะบังคับบัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลายเกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบังคับความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้

แม้แต่ตัวของเราเองเราก็บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลม กลับไปกลับมา พิจารณาเท่าไรก็ยิ่งเกิดความสลดสังเวช และท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ ในฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้เพื่อต้องการอะไร? เป็นผู้มีอำนาจเท่านั้น มีสมบัติข้าวของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อ หรือประกันซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตายก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า

เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ได้ จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อนแล้วก็มีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มีมืดแล้วยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้ว อย่างไรก็คงมีทางไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นแน่ จึงได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้จบได้ แต่ว่าการจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้คงจะทำได้ เพราะฆราวาสนั้นเป็นที่คับแคบใจยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสียจากการครองราชสมบัตินี้ออกไปผนวชจึงจะสามารถทำได้

ครั้นทรงคิดเช่นนั้นแล้ว ต่อมาวันหนึ่ง พอถึงเวลากลางคืน พวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอพระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลาย ในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้น พระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากบรรทมนั้น พวกนางสนมทั้งหลายก็

พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้วเผชิญพระองค์ทรงตื่นขึ้นมา

ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์พลิกขณะ เลยก่อกุศุหนิมิตขึ้น ลืมพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอนหลับอยู่นั้นเป็นซากอสุภะไปหมด เหมือนกับเป็นซากศพในป่าช้า ฝืดิบ

จึงให้เกิดความสลดสังเวชเหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงตรัสกับพระองค์เองว่า เราอยู่ที่นี้จะเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คนทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะอยู่ทำไม จำเราจะต้องออกผนวชในเดี๋ยวนี้ จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ ถี้อพระขรรค์แล้วออกไปเรียกนายจันนะอำมาตย์นำทางเสด็จหนีออกจากเมืองไป โดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก

ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลู่ถึงอินทามานที ทรงข้ามฝั่งแม่น้ำที่แล้วก็ถ่ายเครื่องประดับและเครื่องทรงที่ฉลองพระองค์ออกเสีย จึงส่งเครื่องประดับให้นายจันนะ ตรัสสั่งให้กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัศวราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระมัสสุเสีย ทรงผนวชแต่พระองค์เดียว

เมื่อผนวชแล้วจึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อน คือไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส ครั้นไม่สมประสงค์จึงทรงหนีไปแต่พระองค์เดียว ไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำเนรัญชรา แขวงอูรุเวลาเสนา นิคม ได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย

พระองค์ได้ทรงทำประโยชน์พยายามทำทุกกริยาอย่างเข้มแข็งจนถึง
สลบตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้วจึงพิจารณาอีกว่า การที่เรา
กระทำความเพียรนี้จะมาทรมาณแต่กายอย่างเดียวเท่านั้นไม่ควร เพราะจิต
กับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้ากายไม่มีจะเอาอะไรทำประโยชน์พยายาม และ
ถ้าจิตไม่มี กายนี้ก็ทำอะไรไม่ได้

ต่อนั้นพระองค์ จึงไปพยุวร่างกาย พอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอควร
จึงทำให้ปัญจวัคคีย์พร้อมกันหนีไป ครั้นปัญจวัคคีย์หนีแล้ว พระองค์ก็ได้
ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณา
อย่างเต็มที่

เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ในตอนเช้า รับรูยาสาธของ
นางสุชาดาเสวยเสร็จแล้ว ก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่านั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว
จึงเสด็จดำเนินมาพบโสดิยพราหมณ์ๆ ได้ถวายหญ้าคา ๘ กำแก่พระองค์
พระองค์รับแล้ว ก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ผินพระ
พักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาดันไม้นั้น เมื่อพระองค์
ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุงพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้งสังจา-
ภิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า

“ถ้าเราไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความต้องการ
แล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลาย
ไป ยังเหลืออยู่แต่พระตจะและพระอัฐิก็ตามที”

ต่อขึ้นไปจึงเจริญสมณะและวิปัสสนาปัญญาทรงกำหนดพระอาณา-
ปानสติเป็นขั้นต้น

ในตอนต้นนี้แหละ พระองค์ได้ทรงชำระนิรวรณกรรมเต็มที่ เจ้าเวทนา
พร้อมทั้งความฟุ้งซ่าน ได้มาประสพแก่พระองค์อย่างสาหัส

ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่พวกขันธมาร มัจจุมาร กิเลสมาร เข้ารัง-
ควานพระองค์ แต่ว่าสังขารจิตฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติ
และปัญญายังพร้อมอยู่จึงทำให้จำพวกนิรวรณเหล่านั้นระงับไป ปีติ ปัสสัทธิ
สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่พระองค์จึงได้กล่าวว่

พระองค์ทรงชนะพระยามาราริราช ในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อ
ออกสมาธิตอนนี้ได้เกิดบุพเพนิวาสานุสติญาณ เมื่อพิจารณาไปก็ไม่
เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิตทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิดใคร่ครวญ
ไปๆ มาๆ จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์แล้วจึงเกิดจุตูปปาตญาณ
ขึ้นมาในยามที่ ๒ คือ มัชฌิมยาม ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็
ยังไม่มีที่สิ้นสุด จึงทรงทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ในเรื่องของ
ผู้พาเป็นไป

พิจารณากลับไปกลับมาในปัจจุสมมุปปาทปัจจุอาการ จนจิตของ
พระองค์เกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่ภวังค์ถึงสูตติธรรม
กุตธรรม จิตตอนนี้อยกออกมาแล้ว จึงตัดสินขาดทีเดียว จึงบัญญัติว่า อาส-
วักขยญาณ ทรงทราบว่

จิตของพระองค์สิ้นแล้วจากอาสวะ พันแล้วจากบ่วงแห่ง
มาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย พันแล้วจากทุกข์ ถึงเอกัณตบรมสุข
สันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพาน

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของพวกเรา เมื่อพระองค์
ยังเป็นท้าวศรีภารถ (สิทธัตถราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุ
นิमित ๔ ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จออกสู่มหาภิเนชกรรมณทรงแ
บรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่งแม่น้ำอนิมานที เครื่องสมถบิหาร
มีมาเอง เลื่อนลอยมาสวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสาธูป
สำเร็จด้วยบุญญาภินิหารของพระองค์เอง

จึงเป็นการอัศจรรย์ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้
พระองค์อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลังในการประกอบความเพียร เพื่อตรัสรู้พระ
อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้นทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตตภาวนา ไม่ท้อถอย
ตลอดเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้สังขารมของจริงโดยถูกต้องแล้ว ก็ยังเป็นเหตุให้
พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐมสาวกนั้นเล่าก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน
เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่นๆ ที่เป็น
เอหิภิกขุก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้ว ได้สำเร็จ
มรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์

พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ ออกเปล่งพระวาจาว่า เอหิภิกขุ ท่าน